

УДК 811.112.2'38

*Олеся Склярєнко
(м. Переяслав-Хмельницький)*

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОПОВІДАННЯ» У ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНОЇ ДОМІНАНТИ ОПОВІДАнь ІНГЕБОРГ БАХМАНН

Статтю присвячено дослідженню особливостей трактування поняття «оповідання» з огляду лінгвістики тексту. Аналіз трактувань цього поняття дозволяє кваліфікувати оповідання як мовленнєвий жанр. Зроблено спробу визначити основні генетичні аспекти «оповідання» як мовленнєвого жанру різних дослідників. Пропонується власне трактування оповідання як мовленнєвого жанру при дослідженні певного авторського ідіостилу, особливість якого розкривається під час визначення його жанрово-стилістичної домінанти.

Ключові слова: *оповідання, авторський ідіостиль, жанрово-стилістична домінанта, мовленнєвий жанр.*

Статья посвящена исследованию особенностей трактовки понятия «рассказ» с точки зрения лингвистики текста. Анализ трактовки этого понятия позволяет квалифицировать рассказ как речевой жанр. Было сделано попытку обозначить главные генетические аспекты «рассказа» как речевого жанра разных исследователей. Предлагается собственное трактование рассказа как речевого жанра при исследовании определенного авторского идиостиля, особенность которого раскрывается во время определения его жанрово-стилистической доминанты.

Ключевые слова: *рассказ, авторський идиостиль, жанрово-стилістическая домінанта, речевой жанр.*

The article is dedicated to the research of the peculiarities of the interpretation of the term «story» from the point of view of the text linguistics. The analysis of the interpretation of this term lets to distinguish the story as a speech genre. An attempt to indicate the main genre aspects of different researchers to the story as a speech genre was done. The own interpretation of the story as a speech genre during the study of the certain author's style was offered. It is also considered, that the author's style peculiarities are revealed at the time of the genre and stylistic dominant determination.

Key words: *story, individual author's style, genre and stylistic dominant, speech genre.*

Науковці О. Селіванова, Ю. Лотман, Н. Болотнова, І. Гальперін, О. Каменська у своїх працях неодноразово наголошували, що текст є системним утворенням, де співвідносяться системно-мовні та мовленнєві закономірності [14, с. 717; 11, с. 20; 5, с. 343; 6, с. 26; 9, с.15]. Художній текст кваліфікують як поліфункціональний, тому що він є найвищою формою репрезентації тексту [3, с. 716]. Тому при дослідженні тексту, а особливо художнього тексту, на перший план постає проблема співвідношення його цілісного змісту та форми. Із цього погляду текст є результатом мовленнєвої комунікації, за якою стоять відповідні моделі: 1) особистість автора з його світоглядом, лексиконом та інформаційним тезаурусом; 2) дійсність, до якої відноситься мовленнєве повідомлення; 3) мова; 4) канал зв'язку та 5) адресат [5, с. 343].

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у роз'ясненні поняття «оповідання» як мовленнєвого жанру, проблематичність трактування якого ускладнюється також його літературознавчою інтерпретацією.

Метою статті є уточнення поняття «оповідання» з точки зору лінгвістичної генології та особливості його трактування під час дослідження жанрово-стилістичної домінанти оповідань Інгеборг Бахманн.

Тож предметом дослідження є поняття «оповідання» як мовленнєвого жанру, що спрощує його інтерпретацію у царині лінгвостилістичних студій.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше пропонується трансформування поняття «оповідання» як мовленнєвого жанру відносно певного авторського ідіостилу.

Аналіз основних досліджень вказує, що дослідженням оповідання як наративного тексту займалися такі дослідники: С. П. Антонов, І. Денисюк, Г. Поспелов, М. Мартінез, Т. Рибальченко, О. Ріхтер, С. Тарасова, Ф. К. Штанцель, Г. Женнет та інші. Наратолог Г. Женетт досліджує оповідання в аспекті структуралізму і доходить висновків, що оповіданням може бути: 1) усна чи письмова оповідь однієї або декількох подій; 2) послідовність реальних або фіктивних подій; 3) самостійний акт

оповіді, тобто наратив [17, с. 83]. Потрібно зазначити, що дослідник, використовуючи загальновідомі положення, розрізняє такі поняття як історія, оповідь та наратив, де історію (die Geschichte) він трактував як «... сукупність подій, про які розповідають [17, с. 199]». Під оповіддю (die Erzählung) Г. Женетт розуміє «... письмовий чи усний дискурс, що розповідає про події, про які йде мова в історії» [там само]. Наративом, за цим дослідником, є «... реальний чи фіктивний акт, що створює цей дискурс, тобто факт розповіді як такої [там само]».

Проблематичність трактування поняття «оповідання» ускладнюється на сьогодні використанням терміна «дискурс». Г. Женетт у своїй праці «Die Erzählung» запропонував використовувати саме цей термін, коли мова йтиме про розповідь чи наративний текст [17, с. 16]. Що ж до опозиції дискурс – текст, то у статті застосовуватиметься розмежування Г. Г. Почепцова, відповідно до якого текст є лише підсистемою дискурсу, яка разом з контекстом може моделювати одна одну і їх соціально-психологічне, когнітивне оточення [12, с. 75]. Тому можна вважати дискурс більш широким поняттям, а текст лише його частиною, його знаковим продуктом.

У такому ракурсі оповідання варто розглядати як мовленнєвий жанр. Але перш за все тут варто звернутися до трактування самого поняття «жанр». Запропонований термін має французьке походження та використовується для позначення певного різновиду чи класу композиції тексту. Коли мова йде про літературний жанр, то це поняття визначається тут як визнана та встановлена категорія написаного, що характеризується усталеними правилами композиції, яка не дозволяє читачам сплутати його з іншими типами [10, с. 24].

Якщо ж ми говоримо про жанр у лінгвістичному аспекті, то тут мова йде про різновид мовлення, що визначається певною ситуацією і її метою [1, с. 148]. За Н. Копистянською, жанр як явище загальнотеоретичне є сталим, безперервним у своєму історичному розвитку й національній своєрідності та неповторним у творчості кожного окремого письменника [там само].

Звичайно, розвиток літературної мови тісно пов'язаний із розвитком жанрових форм і прийомів. Протягом останніх років лінгвістика великого значення надає комунікації, де мовленнєвий жанр стає центральною категорією дискурсу. Інтерпретація поняття «жанр», яку можна вважати інтегративною, була розроблена у працях М. М. Бахтіна. Дослідник вважав літературознавчу класифікацію жанрів недостатньою для розуміння діалогічної природи художньої комунікації. За його твердженням, різні сфери людської діяльності пов'язані з використанням мови. Використання мови відбувається у формі конкретних одиничних висловлень, які втілюють у життя учасники комунікації у тій чи іншій сфері. Ці висловлення відображають специфічні умови й об'єкт мови в кожній окремій сфері не лише за змістом, тобто тематикою, а й, перш за все, за його композиційною структурою. Три моменти: тематичний зміст, стиль і композиція нерозривно пов'язані у висловленні та відображають специфіку даної сфери комунікації [3, с. 248]. Кожне окреме висловлення індивідуальне, але кожна сфера використання мови розробляє «... відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень, які називають мовленнєвими жанрами [3, с. 255]».

М. М. Бахтін виокремлював первинні (прості) та вторинні (складні) мовленнєві жанри. До первинних науковець відніс висловлення, пов'язані з повсякденним життям, а вторинні пов'язав з літературними жанрами [3, с. 254]. Відповідно вторинні жанри вбирають і реформують у собі первинні. Звичайно, ця класифікація мовленнєвих жанрів є лише основоположною, але важливим є той аспект, що у кожній сфері мовної комунікації є власна концепція адресата, що зумовлює використання того чи іншого мовленнєвого жанру. Формуючи висловлення, автор намагається активно продумати відповідь і таким чином попереднє уявлення про відповідь впливає на авторське висловлення. Це і зумовлює закономірності використання засобів структуризації, тобто використання того чи іншого стилю висловлення [3, с. 254].

Теорія мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна визначає основну категорію аналізу мовлення, що дозволяє розмежовувати типи

ситуацій та наявність жанрових форм, що є характерними для кожної з них. Таким чином, будь-який тип тексту є мовленнєвим жанром, адже він зумовлений стійким тематичним, композиційним та стилістичним типом висловлення.

Але, як стверджує О. Селіванова, непослідовність поняття мовленнєвого жанру М. Бахтіна зумовила його дискусійність у сучасній комунікативній лінгвістиці [14, с. 434]. На сьогодні в лінгвістиці виокремлюють п'ять підходів до розуміння природи мовленнєвих жанрів: 1) мовленнєвий жанр як стилістичне явище; 2) мовленнєвий жанр як тип висловлювання (розпочався саме з концепцій В. Волошина та М. Бахтіна); 3) мовленнєвий жанр як текстове явище; 4) мовленнєвий жанр як комунікативне явище, 5) мовленнєвий жанр як ототожнення з мовленнєвим актом [4, с. 61].

М. Ю. Федосюк, керуючись класифікацією М. М. Бахтіна, запропонував диференціювати жанри висловлень та жанри тексту. Науковець вважає, що інтерпретація теорії М. М. Бахтіна, за якої межі того чи іншого мовленнєвого жанру позначаються зміною суб'єкта мовлення та змістовною закінченістю, не завжди можлива, адже інколи такі критерії не збігаються. М. Ю. Федосюк вважає мовленнєві жанри стійкими тематичними, композиційними та стилістичними типами не висловлень, а текстів [див.: 5, с. 325].

У своєму дослідженні ми відносимо оповідання до різновиду мовленнєвих жанрів. Це пояснюється тим, що мовленнєвий жанр є тим дискурсивним інваріантом, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями [14, с. 433]. Як зазначає О. Селіванова, художні тексти є не менш вагомими мовленнєвими жанрами, адже їх комунікативна специфіка розкривається в процесі читацької інтерпретації з урахуванням образу автора, образу адресата, фактури тексту [14, с. 435].

Що стосується визначення терміна «оповідання», то на сучасному етапі існує достатньо велика кількість визначень цього терміна. Відомим є визначення С. Моєма, який зазначає, що оповіданням є «... твір, який читається залежно від розміру, від

десяти хвилин до години і має справу з єдиним добре визначеним предметом, випадком або ланцюжком випадків, які являють собою дещо цілісне». Він також додавав, що оповідання має бути написаним таким чином, щоб з нього не можна було щось забрати або доповнити [цит. за: 15].

Багато питань викликають принципи розмежування оповідання та новели. Німецька енциклопедія називає оповідання (Erzählung) загальним поняттям для новели, анекдоту, коротких оповідань та легенд. Як для типу тексту для оповідання є характерним: 1) короткий зміст; 2) хронологічний виклад подій; 3) виклад матеріалу в одній перспективі розповіді; 4) для екскурсу в минуле використовується форма листа або спогад [20, с. 56].

Дослідник І. О. Денисюк вважає оповідання жанром, що за своєю специфікою займає місце між романом та новелою. Головна особливість, на думку науковця, полягає в події. Оповідання розкриває подію такою, якою вона є. Дія оповідання є 1) поступовою; 2) розгортається в темпі ретардації на відміну від новели, де події описуються чітко й лаконічно [8, с. 32]. Також цим науковцем було стверджено, що у німецькій генології оповідання співвідносять із коротким оповіданням (Kurzgeschichte), зазначаючи, що для короткого оповідання характерний злам (Bruch) та розбита композиція, оскільки часто «короткі оповідання» не мають вступу [7, с. 30].

Іншу дефініцію запропонувала С. В. Тарасова. Основною жанротвірною особливістю оповідання й новели, за цим науковцем, є 1) інтенсивний тип організації художнього часу та простору; 2) сконценрованість сюжетно-композиційної єдності, від якої залежить розмір тексту [15].

Щоб показати особливості оповідання в порівнянні з іншими видами текстів малих епічних форм, у цьому дослідженні застосовуються критерії, запропоновані німецькими жанрознавцями, а саме: кількісний, що має на меті виявити особливості обсягу тексту, та якісний, який передбачає виявлення його структурно-композиційних особливостей та їх мовне оформлення [20, с. 6]. За кількісним критерієм оповідання та новела є майже ідентичними, адже обидва мають невеликий обсяг. За якісним

критерієм новела, як і оповідання, має свою композиційну структуру, що складається із зав'язки, кульмінації, розв'язки, де зав'язка – елемент сюжету: виникнення конфлікту між персонажами; перше безпосереднє зіткнення протидіючих сил, яке зумовлює розвиток усіх наступних важливих подій у творі; кульмінація – важливий елемент сюжету: вирішальне, найгостріше зіткнення сил, момент найвищого напруження в розвиткові змальованих у творі подій; розв'язка – повне розкриття ідеї всього змісту твору [16, с. 322; 13, с. 16].

Що стосується короткого оповідання, то С. В. Тарасова вважає цей тип тексту піджанром або родовим гібридом, що активно використовується в сучасній художній площині та допомагає автору сконденсовано подавати зображуване, що призводить до підвищеної образності та символічності [15].

З усього зазначеного вище можна зробити висновок, що саме розмір тексту є головним критерієм розмежування понять «оповідання», «новела» та «коротке оповідання». Українська дослідниця О.А. Бабелюк, досліджуючи принципи текстотворення постмодерністської американської прози малої форми, стверджує, що «... розмір тексту слугує одним із критеріїв визначення будь-якого типу тексту [2, с. 44]». Такий критерій визначення дозволяє створити ланцюжок *новела – оповідання – коротке оповідання*, де оповідання є проміжним жанром, де всі події подаються стисло та без дотримання композиційної послідовності. О. А. Бабелюк кваліфікує оповідання як невеликий прозовий твір, особливістю якого є: 1) короткочасність зображуваних подій; 2) обмежена кількість дійових осіб; 3) наявність описово-оповідного характеру [там само].

Усі зазначені вище характеристики дають змогу стверджувати, що стисла форма оповідання вимагатиме лаконічної композиційної структури. Таким чином, окреслимо визначення поняття «оповідання». Оповідання як мовленнєвий жанр є коротким за змістом наративним типом тексту, що характеризується невеликим обсягом, хронологічним викладом подій, обмеженою кількістю дійових осіб, інтенсивним типом організації художнього часу та викладом подій, що

характеризується використанням однієї перспективи розповіді.

Використовуючи таке трактування у дослідженні авторського ідіостилу австрійської письменниці Інгеборг Бахманн, варто зазначити, що її оповідання не є представниками ідеальної будови. Елементи композиції в цієї авторки переставляються, як, наприклад, в оповіданні «Ein Wildermuth», де все розпочинається з кульмінації, крику, а вже потім йде зав'язка та розв'язка. Оповідання «Undine geht» взагалі можна вважати оповіданням із латентною структурою. У тексті відсутні будь-які ознаки зав'язки, кульмінації та розв'язки, адресат лише в процесі прочитання та інтерпретації монологу я-оповідача може зіставити їх.

Такі німецькі дослідники творчості І. Бахманн як К. Кошель [18] та У. Тьолер [19] взагалі вважають, що цій авторці притаманне використання ослабленої фабули у своїх оповіданнях, вона в них інколи майже відсутня (наприклад, оповідання «Der Hinkende», «Undine geht», «Der Kommandant»).

У. Тьолер зазначає, що відсутність фабули в оповіданнях Бахманн у жодному випадку не відповідала літературним канонам ранніх шістдесятих років і пояснювалася науковцем як спроба авторки поєднати лірику та прозу [19 с. 94]. Таким чином, оповідання у І. Бахманн властиві такі закономірності: 1) ослабленість фабули (інколи можлива її повна відсутність); 2) наявність у межах одного оповідання декількох перспектив розповіді; 3) латентність композиційної структури; 4) нехронологічний виклад подій.

Ураховуючи зазначене вище, приходимо до висновку, що для творчості Інгеборг Бахманн характерне наступне трактування поняття «оповідання». Оповідання як мовленнєвий жанр є невеликим за обсягом наративним типом тексту з обмеженим матеріальним простором та часом, який заповнений мовними графічними формами, що виступають одночасно засобом мовної взаємодії і транслятором смислу. Характерними ознаками є ослабленість фабули, латентна композиційна структура, нехронологічний виклад та багатоперспективність, що виконує для потенційного реципієнта функцію стереоскопічності. Досліджуючи оповідання І. Бахманн, неможливо не помітити

також того, що в основі її текстів лежить зіткнення суперечливих роздумів щодо людського буття та місця особи у формуванні нового повоєнного суспільства, гендерна рівність та пошук «нової мови» [18, с. 95; 19, с. 18].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Ком. книга, 2005. – 600 с.
2. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / О. А. Бабелюк – Дрогобич : Вимір. – 2009. – 296 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
4. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : [навч. посібник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2006. – 247 с.
5. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста / Нина Сергеевна Болотнова. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 520 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
7. Денисюк И. О. Развитие украинской малой прозы XIX – начала XX века. (Проблемы эволюции жанра) : автореф. дисс. на соискание ученой степени док. филолог. наук : спец. 10.01.03 «Украинская литература» / И. О. Денисюк. – К., 1984. – 40 с.
8. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. : [монографія] / І. О. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1994. – 277 с.
9. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
10. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : [монографія] / Нонна Хомівна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.

12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації : [монографія] / Георгій Георгійович Почепцов. – К. : Спілка рекламистів України, 1996. – 173 с.
13. Рыбальченко Т. Л. Повесть и рассказ в современном литературном процессе (проблема взаимодействия жанров) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.02. «Русская литература» / Т. Л. Рыбальченко. – Томск, 1978. – 19 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
15. Тарасова С. В. Новый взгляд на малую прозу / С. В. Тарасова // Вестник Самарского гос. ун-та. – Серия «Литературоведение». – 2003. – № 1. – С. 68–74. Режим доступа к публикации:
http://infopress.samsu.ru/vestnik/articles/2003_01/200310602.html
16. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М. : Просвещение, 1971. – 464 с.
17. Genette G. Die Erzählung / G. Genette. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1998. – 315 S.
18. Koschel Ch., Weidenbaum von I. Kein objektives Urteil – nur ein lebendiges : Texte zum Werk von Ingeborg Bachmann / Ch. Koschel. – München : Zürich, Piper Verlag. – 466 S.
19. Töller U. Erinnern und Erzählen. : Studie zu Ingeborg Bachmanns Erzählband «Das dreißigste Jahr» / Ursula Töller. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1998. – 167 S.
20. Wörterbuch der Literaturwissenschaft / [hrsg. von C. Träger.] – Leipzig : Veb. Bibliographisches Institut, 1986. – 714 S.

Стаття надійшла до редакції 26 грудня 2012 року